

ЛЕКЦІЇ ДОКТОРІВ *HONORIS CAUSA* ОСТРОЗЬКОЇ АКАДЕМІЇ

Ян Маліцкі

***Польсько-українська співпраця
в межах передвоєнного
прометеївського руху
(люди, події, ідеї)***

Виголошено в м. Острог
12 жовтня 2018 р.

Jan Malicki

***Polsko-ukraińska współpraca w ramach
przedwojennego ruchu prometejskiego
(ludzie, wydarzenia, idee)***

Wygłoszono w m. Ostróg
12 października 2018 roku

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2019

Ян Маліцкі – директор Студіум східноєвропейських досліджень Варшавського університету, доктор *honoris causa* Острозької академії (2013).

У 1977-1983 роках навчався на історичному факультеті Варшавського університету. Одразу поступив в аспірантуру на цьому ж факультеті, де навчався у 1983-1986 роках.

Паралельно з науковою діяльністю він брав активну участь в опозиційному русі. У 1981 році став співзасновником, а потім одним з редакторів незалежного журналу «Obóz»: у 1981-1983 роках він був секретарем редакції, а в 1983-1985 роках був головним редактором. У 1983-1985 рр. – організатор та керівник підпільного інституту Східної Європи та співробітник організації «Незалежність». У травні 1985 року він був заарештований і засуджений до 4 років позбавлення волі, з яких за ґратами провів 1.5 роки.

У 1989 році повернувся до журналістської та наукової роботи. Він знову вступив до редакції «Obóz», а в 1990 році взяв участь у створенні Центру з вивчення національних проблем Східної Європи Варшавського університету, який пізніше було перейменовано в Студіум східноєвропейських досліджень. Він також є головним редактором кварталного журналу «Przegląd Wschodni», а також директором та координатором стипендіальної програми ім. Костянтина Каліновського.

У 1999 році він отримав нагороду ім. Єжи Лойка. У 2013 році став лауреатом премії Єжи Гедройця.

Ян Маліцкі нагороджений відзнакою Президента України – ювілейна медаль «25 років незалежності України» (22 серпня 2016) – за вагомих особистий внесок у зміцнення міжнародного авторитету Української держави, популяризацію її історичної спадщини і сучасних надбань та з нагоди 25-ї річниці незалежності України.

Польсько-українська співпраця в межах передвоєнного прометеївського руху (люди, події, ідеї)

Сьогоднішня зустріч, як і сьогоднішня лекція для студентів Острозької академії, для мене надзвичайно зворушлива з двох причин. По-перше, з причин мери-торичних, адже я впродовж багатьох років цікавлюся історією та постулатами прометеївського руху. А по-друге, з причин сентиментальних. Власне 6 листопада 2013 року тут мені було присвоєно титул почесного професора Острозької академії. Відбулася велика церемонія, яку відтоді згадую з трепетом.

Тоді я пообіцяв ректорові Пасічнику, що, як почесний доктор, який приєднався до вашого грона науковців, робитиму дві речі:

1) мої особисті статті та публікації Студіум східно-європейських досліджень будуть у вашій бібліотеці, що я сумлінно й виконую. Тому сьогодні відбудеться передача ще однієї великої партії наших публікацій до Наукової бібліотеки Острозької академії, на яку запрошую всіх після відкриття виставки про Гадяцьку унію. Я сподіваюся, що вони будуть корисними як для студентів, так і викладачів академії;

2) щодо моїх візитів з лекціями, то тут ситуація дещо гірша. Щиро кажучи, наміри й бажання були, проте реалізувати їх не вдалося. Перешкодили мої обов'язки в Студіум і поїздки. Але сьогодні я тут і почуваюся дуже добре, адже можу виконати свої зобов'язання.

* * *

Моя лекція носить назву *«Польсько-українська співпраця в межах передвоєнного прометеївського руху (люди, події, ідеї)»*.

Не дарма в підзаголовку я подав три елементи. Власне розповідь про людей, події та ідеї дасть змогу краще розкрити цю тему.

На початку варто сказати декілька слів про саму ідею. І тут мова не лише про ідею польсько-української співпраці, тому що це річ очевидна і розвивається впродовж десятків років. А найбільшим і найвизначнішим прикладом такої співпраці була угода Пілсудського з Петлюрою, так званий Варшавський договір, підписаний у ніч із 21 на 22 квітня 1920 року. Результатом цієї угоди була спільна участь у переможній війні з більшовиками 1920 року.

Я, однак, тут убачаю ідею прометеївського руху. А це вже цілком інша річ. Прометеїзм – досить старе поняття. Його корені сягають стародавніх часів, Кавказу – усі це знають. Річ не в тім. Отже, про що мова?

У двох словах варто сказати, що внаслідок двох революцій у Росії – Лютневої і Більшовицької – повністю розпалася царська імперія. У результаті цього кільканадцять народів, які завоювала царська Росія або досить недавно, або кілька сторіч тому, намагалися здобути незалежність і побудувати власні держави. Одного разу я підрахував, що таких народів і націй було 17. Одні держави існували впродовж тривалого часу, інші – досить трохи. Але були тільки дві країни, а саме Фінляндія і Польща, яким після 1918 року вдалося надовго вирватися з-під впливу царської імперії. Решта існувала досить короткий час (наприклад, кримські татари, Україна, країни Закавказзя втратили власну незалежність за максимум три роки) або ж упродовж тривалого часу (приміром, країни Балтії – 20 років). Як я вже говорив, окрім Фінляндії та Польщі, жодна з країн не змогла зберегти власну незалежність. Більшовицька Росія виявилася ще більшим ворогом для незалежності новопосталих країн, ніж, можливо, навіть царська Росія.

Ці країни, які намагалися здобути незалежність, були завойовані, а частина прем'єр-міністрів, президентів, представників уряду або ж зникла, або ж була ув'язнена. Інші рятувалися втечею, емігруючи на Захід. Наприклад, ті, хто був із Центральної Азії, Кавказу чи Криму, спочатку перебиралися до Туреччини, вихідці з України емігрували до Польщі, Чехословаччини чи Франції, а біженці з невеликих країн, як правило, до Франції або ж до Польщі. Усі вони не переставали думати про незалежність своїх країн, створювали організації, вимагали допомоги від урядів західних країн. І частина урядів (спочатку турецький, але тільки короткотерміново, а потім – французький і польський) долучилася до цієї роботи.

І так з'явилася ідея прометеїзму – концепція допомоги пригнобленим народам. Одним з основних принципів цієї ідеї було допомогти воякам, а в перспективі досягнути розпаду Радянського Союзу «по швах національних держав». Прометеїсти вважали, що це найбільша слабкість більшовиків, яка стане джерелом розпаду радянської держави. У Польщі ця допомога пішла найдалше, тому що влада ухвалила рішення прийняти офіцерів і кадетів «прометеївських народів» до польської армії. Це були так звані «офіцери-контрактники». Найбільше офіцерів походило з Кавказу, особливо з Грузії. Але також було кілька десятків українців.

Як уже було згадано вище, найкращим прикладом польсько-української співпраці ХХ століття, а може і взагалі останнього сторіччя, був польсько-український союз Пілсудський-Петлюра 1920 року. Попри перемогу у війні з більшовиками, Польща була змушена підписати Ризький договір із більшовицькою Росією. Війна, попри те, що була переможною, призвела до двояких наслідків: позитивних і негативних. Позитивним було те, що Червона армія після поразки під Варшавою не пішла на Захід і завдяки тому вся Західна Європа не стала комуністичною. Другим позитивом було те, що

Польща відстояла свою незалежність. Натомість до негативних наслідків треба віднести факт, що Україна не змогла утворити власної незалежної держави, а Польща за цих обставин не була в змозі допомогти.

Те, що можна було зробити, то рішенням маршала Пілсудського зроблено: ані українського військового керівництва, ані українських військових не видали більшовикам, що, однак, суперечило умовам Ризького договору, як і вимогам радянського уряду. Українські військові в Польщі були інтерновані (але не на правах військовополонених), тобто польський уряд надав їм опіку та гідні умови утримання. Керівники УНР були під опікою польської держави, а український уряд мав свою штаб-квартиру в Тарнові, де перебував упродовж півтора року. Штаб-квартирою уряду був готель «Брістоль». Якщо хтось із вас опиниться в Тарнові, то обов'язково варто відвідати це місце. Зараз на стіні готелю висить спеціальна меморіальна дошка.

Під опікою Польського уряду перебував, зокрема, отаман Симон Петлюра. Крім того, він мав чимало друзів серед польського керівництва, як-от, Станіслав Стемповський або Генрик Юзевський, який пізніше був міністром, а також (мабуть, усі в цій залі знають, бо перебуваємо на Волині) у 30-х роках ХХ ст. був воєводою волинським. Обидва, зрештою, раніше були міністрами в уряді Петлюри, коли той ще перебував в Україні (1918–1919).

Унаслідок внутрішньопартійних пертурбацій, зокрема боротьби за владу всередині Національної демократії, 1923 року маршал Пілсудський самоусунувся від політичного життя. Петлюра також покинув Польщу і оселився у Франції. 1926 року маршал Пілсудський унаслідок досить лагідного перевороту знову очолив уряд у Польщі, будучи прихильником федеративної політики та прометеївської ідеї.

Прометеївська ідея стала офіційною політикою Польської держави. Москва зрозуміла це найкраще і

найшвидше. Маршал Пілсудський знову прийшов до влади 12 травня 1926 року. А вже 25 травня в Парижі на вулиці Расін, 3 був убитий Симон Петлюра. Убивця був біженцем із Росії, який, як з'ясували пізніше, хоча й тоді про це здогадувалися, був агентом ГПУ.

Петлюра загинув, але це не змінило загальної тенденції. За підтримки Пілсудського ідея прометеїзму отримала безпрецедентні можливості для дій. Польща стала центром прометеївського руху. У Варшаві знайшли притулок або ж приїжджали всі еміграційні керівники з країн, які завоювала Червона армія. Хоча формально всі документи датовані з Парижа, однак у Варшаві також фактично працював уряд УНР в еміграції. Пілсудський навіть таємним рішенням наказав відновити діяльність Українського генерального штабу під командуванням генерала Володимира Сальського.

Описавши ідею прометеїзму, у другій частині хочу сказати декілька слів про людей. Варшава, як я уже згадував, прихистила еліти прометеївського руху з цілого регіону. Тут теж зібралось багато відомих представників української еміграції, з-поміж яких варто згадати Івана Огієнка, Дмитра Дорошенка, Романа Смаль-Стоцького.

Варшава також зібрала видатних активістів культурного життя української еміграції. Мабуть, найбільш відомим із них був поет, а раніше солдат армії отамана Петлюри, Євген Маланюк.

* * *

Але оскільки я працюю у Варшавському університеті, а зараз виступаю в іншому закладі, то хотів би звернути вашу увагу на видатну постать – Олександра Лотоцького.

Уважаю, що Олександр Лотоцький був винятково символічною постаттю, адже вдало поєднував у собі три складники: науковця, політика і великого державного діяча. Окрім того, він провів 11 років у Варшаві

(упродовж 1928–1939 років). Це був найбільш плідний період діяльності прометеївського руху в Польщі. Ось чому, як мені видається, ця постать надзвичайно підходить для того, щоб розкрити тему моєї лекції «Польсько-українська співпраця в межах передвоєнного прометеївського руху (люди, події, ідеї)».

До Варшавського університету Олександр Лотоцький потрапив 1928 року як працівник Студіуму православного богослов'я, яке було створене чотири роки раніше. Спочатку він працював за контрактом, потім став надзвичайним, а пізніше звичайним професором у галузі історії православних церков.

Приєднавшись до грона видатних дослідників і фахівців із питань православної релігії, він був залучений до кафедри, яку очолював архієпископ Діоніс Валідинський, православний митрополит новоствореної Автокефальної православної церкви в Польщі.

Так сталося, що завдяки трагічній смерті попередника архієпископа Діонісія українським емігрантам вдалося сформувати основу команди Студіум православного богослов'я Варшавського університету. Крім того, спільною рисою, яка об'єднувала цю групу науковців не була ані національність, що вже було сказано, ані віра. Спільним для них були їхня політична позиція, світоглядні погляди і недавня участь у спробі створення під проводом отамана Симона Петлюри незалежної української держави.

Передусім варто згадати прізвище професора Івана Огієнка – видатного дослідника історії церковнослов'янської мови, палеографа, перекладача Святого Письма та літургійних текстів українською мовою. Але найголовніше те, що саме Огієнко був першим ректором університету в м. Кам'янець-Подільський, метою заснування якого було виховати кадри для нової незалежної української держави Симона Петлюри. Пізніше він мав стати державним університетом. Також активну діяльність у політичному житті провадив ін-

ший професор Варшавського університету, колишній міністр закордонних справ УНР Дмитро Дорошенко. Подібна доля спіткала й екс-посла Української Народної Республіки Романа Смаль-Стоцького, який також був близьким співпрацівником Студіум православного богослов'я, про що йтиметься далі.

Отже, Олександр Лотоцький потрапив до вже сформованого з погляду дидактики і науки колективу, до якого входили люди з чітким та однозначним світоглядним баченням і політичними поглядами. Зрештою, треба додати, що перші спроби залучення Лотоцького до діяльності Студіум православного богослов'я були ще в 1924–1925 роках, тобто на етапі створення інституту. Тоді приїхати до Варшави він відмовився.

Офіційне відкриття Студіум відбулося 8 лютого 1925 р. й мало надзвичайно урочистий характер. В інавгурації взяла участь велика кількість посадовців і видатних державних діячів, зокрема: спікер Сейму Мацей Ратай, який тоді керував Міністерством віросповідань і громадської освіти, заступник міністра Ян Завідзький, віце-міністр Станіслав Тугутт, а також група депутатів, сенаторів, представників міської влади й т.д. Був також присутній тодішній ректор Варшавського університету проф. Францішек Кришталович.

Уже з цього переліку видно, що провідні органи державної влади та політики Польщі серйозно зацікавилися «східним питанням» і українською справою зокрема. Без сумніву, тоді ще досить інтенсивно обговорювали невдалу спробу отамана Петлюри створити незалежну українську державу. Пам'ятали про самого Петлюру, пам'ятали про короткий, але за те міцний польсько-український союз, який був підписаний між Пілсудським і Петлюрою 20/21 квітня 1920 р. напередодні закінчення польсько-радянської війни. Урешті-решт, сам Петлюра мав у Польщі чимало друзів, які його цінували: з-поміж них навіть маршал Пілсудський, Станіслав Стемповський чи Генрик Юзевський.

Варто відзначити, що це був час, коли Польща після підписання Ризького мирного договору надала притулок тисячам українських емігрантів. З-поміж них були як рядові солдати армії Петлюри, так і верховні воєначальники та політичні діячі Української Народної Республіки. Власне у Польщі, у Варшаві (після короткого етапу перебування в Тарнові), були осередки української політичної еміграції. Також у Польщі діяли основні політичні центри: Український центральний комітет, Уряд у вигнанні. Тут видавали основні газети і діяв Український клуб. Тут «билося серце» еміграційної української думки в боротьбі за незалежність.

Власне до цього середовища потрапив Олександр Лотоцький (чи також Aleksander Łotocki), тому що, перебуваючи в Польщі, він досить часто не тільки розмовляв польською, але й підписував свої публікації польською версією власного імені. Він цілковито поринув у нову роботу, сумлінно виконував усі покладені на нього обов'язки, передбачені договором. Це добре видно зі щорічної кореспонденції між ректорами Варшавського університету та Міністерством щодо питань утримання робочих місць для викладачів і співробітників Студіум православного богослов'я.

Згідно з контрактом Олександр Лотоцький читав лекції на тему історії помісних православних церков. Писав чимало статей з історії православної церкви як українською, так і польською мовами. Друкував історичні та літературознавчі книги, а також мемуари. Популяризував науку. Прочитав низку популярно-наукових лекцій у різних місцях, був постійним гостем на польському радію. Окрім наукової та дидактичної діяльності, велику частину свого часу О. Лотоцький присвятив політичній діяльності в межах прометеївського руху.

Ідея прометеїзму, як відомо, ставила собі за мету розпад Радянського Союзу «по швах». Передбачала різноманітну допомогу для народів і країн колишньої Ро-

сійської імперії, особливо для тих держав, які здобули державну незалежність і пізніше втратили її через натиск більшовиків (наприклад, України, Азербайджану, Туркменістану, а також Татарської держави в Криму). Це також стосувалося народів, які не змогли створити власного державного апарату та чий прагнення побудувати незалежну державу були подавлені (наприклад, народи Кавказу, Ідель-Урал, Дон і т.д.).

Ця політика передбачала підтримку незалежницьких прагнень, відновлення національної ідеї та в разі перемоги більшовиків усебічне сприяння політичній еміграції цих країн у межах прометеївського руху. На практиці це означало фінансування видавничої діяльності, підтримка еміграційних осередків, а також організаційну, технічну та фінансову допомогу для емігрантів. Вона також передбачала стипендійну програму, яка дозволила б молодим емігрантам здобути освіту.

Спочатку велику допомогу надавали Франція, Чехословаччина, тимчасово Туреччина, а центр прометеївського руху був у Парижі. Однак, починаючи з середини 20-х років, особливо після повернення до влади Пілсудського 1926 р., і в 30-х роках центр прометеївського руху перемістився до Польщі. Варшава стала місцем проживання, перебування, а також частих відвідин ключових фігур прометеївського руху.

Як відзначено вище, вирішальний вплив на ці процеси мало повернення до влади 1926 року Юзефа Пілсудського. Загалом Пілсудського часто називають патроном, або й ідеологом прометеївського руху. Заради справедливості треба відзначити, що його прихід до влади попри позитивні наслідки для прометеївського руху мав свій трагічний вимір. Одразу на другий тиждень після приходу Пілсудського до влади в Парижі, як уже згадувалося, від рук агента спецслужб Москви гине його колишній союзник і помічник – Симон Петлюра, колишній отаман і лідер незалежної України. У подібній ситуації 4 роки пізніше, 1930 року, також у

Парижі помирає Ное Рамішвілі – колишній прем'єр-міністр незалежної Грузії. Щиро кажучи, Україна і Грузія – це дві ключові держави для ідеї прометеїзму.

Однак у польській столиці жили еліти не тільки з країн прометеївського руху. У Варшаві також містилися польські осередки прометеївського руху, до грона яких належали: Тадеуш Голувко – керівник Східного департаменту МЗС Польщі; Роман Кноль – колишній посол РП в Анкарі, пізніше віце-міністр закордонних справ; Тадеуш Шаєтцель – колишній керівник Другого відділу Генерального штабу; майор Едмунд Харашкевич – начальник Другого відділу 2-ї секції Генерального штабу; Генрик Юзевський – колишній міністр, воєвода волинський; Станіслав Седлецький – сенатор, а також багато інших чиновників, які обіймали ключові посади в державі.

Треба додати, що тоді заангажування Польщі було набагато більшим, ніж приймання емігрантів та надання їм допомоги. Поза виміром політичним часто йшлося про чисто людську допомогу та солідарність. Власне в Польщі було створено найважливіші організації, що досліджували Схід: Науково-дослідний інститут Східної Європи у Вільні, Східний інститут у Варшаві.

Як було зазначено вище, починаючи з 20-х років ХХ ст., саме Польща дозволила вступати на військову службу емігрантам із країн, заангажованих у прометеївський рух, та надала можливість навчати військові кадри, приймаючи їх до курсантів або підхорунжих. До польської армії міжвоєнного періоду потрапляли т. зв. офіцери-контрактники: грузини, українці, азербайджанці, кавказці.

Завдяки стипендіям для молодих емігрантів тут також були створені умови для перебування і навчання молодих переселенців із прометеївських країн. Провідну роль у реалізації цього завдання відіграв Східний інститут у Варшаві, на базі якого діяла т. зв. Сходознавча школа, а її працівниками були такі постаті, як уже

згаданий сенатор Седлецький, доц. Ольгерд Гурка, редактор Влодзімеж Бончковський. *Nota bene!* Редактор відомого «Польсько-українського бюлетеня».

Власне до такої Варшави й до такого середовища потрапив Олександр Лотоцький. Він швидко та активно провадив політичну та прометеївську діяльність. Упродовж 1928–1931 рр. був головою Ради Центрального українського комітету. Одночасно обіймав посаду віце-міністра уряду в екзилі (1926–1939 рр.) і міністра внутрішніх справ у тому самому уряді (1930–1939 рр.).

Під час своєї прометеївської та політичної діяльності Лотоцький тісно співпрацював із центром і членами прометеївського руху у Варшаві. Східний інститут був найважливішою організацією, яка опікувалася прометеївським рухом і мала т. зв. карт-бланш від уряду. Керівництво Інституту та його співробітники, як-от, сенатор Седлецький і Влодзімеж Бончковський, про яких згадував раніше, були знайомі з Лотоцьким. Крім того, Східний інститут дуже активно цікавився «українським питанням», організовуючи цикли лекцій, дискусій і публічних зустрічей, присвячених Сходу, зокрема й українським справам.

Один із цих циклів лекцій організував сам Лотоцький у приміщенні Східного інституту Тепперського палацу. Варто додати, що в цьому випадку Лотоцький виступав від імені Головної ради Українського центрального комітету, членом якої він був. Шістнадцять лекцій відбулися навесні 1930 року. Вони стосувалися історії, географії, етнографії та військової справи. Учасниками лекцій була частина українських професорів, які переважно викладали у Варшавському університеті, зокрема: Василь Біднов, Мирон Кордуба, Роман Смаль-Стоцький. У Східному інституті вони також співпрацювали після 1931 року, коли була створена Школа східних досліджень, на базі якої з'явився білорусько-російсько-український факультет. Сам Лотоць-

кий надалі неодноразово читав лекції як для Школи східних досліджень, так і Східного інституту.

Іншим надзвичайно важливим напрямком діяльності Лотоцького був Український науковий інститут, заснований рішенням Ради міністрів РП від 7 лютого 1930 р. А рішенням Міністерства у справах релігій та народної освіти від 13 березня цій інституції було надано власний статут.

Інститут не мав права провадити навчання в академічних осередках, але завдяки описаній вище співпраці зі Східним інститутом та роботі багатьох його членів в університеті та інших навчальних закладах мав можливість навчати та пропагувати ідею незалежності, яку виношувало середовище української еміграції у Варшаві. Отже, згідно зі статутом, інститут міг проводити дослідження, готувати наукових співробітників, проводити курси української мови, писати та видавати підручники, а також організовувати лекції українською та польською мовами в різних навчальних закладах. Треба відзначити, що у статуті новоствореної організації вміщено запис, згідно з яким однією з цілей діяльності була «підготовка системних концепцій побудови майбутньої незалежної української держави»!

Власне професор Олександр Лотоцький був засновником і директором Інституту від дати його створення 1930 р. і до 1939 р. В Інституті він офіційно співпрацював із двома іншими ключовими особами української еміграції – проф. Богданом Лепким та українським мовознавцем проф. Романом Смаль-Стоцьким. Останній спочатку виконував обов'язки секретаря Інституту, а від 1938 р. керував кафедрою української філології у Варшавському університеті.

Інститут розвинув досить широку діяльність, проводив семінари та комісії, зокрема, заняття з економіки чи комісія в справах вивчення українського визвольного руху, керівником якої був особисто Лотоцький. Цікавим фактом було те, що в роботі Українського на-

укового університету (не тільки Східного інституту) брали участь видатні діячі польського наукового життя, що засвідчує високий рівень самого інституту та його працівників-емігрантів. Прикладом цього може бути Комісія з дослідження питань українського прометеїзму, що діяла на базі Інституту. Її керівником був видатний польський історик проф. Марцелій Гандельсман, а його заступниками – згаданий Олександр Лотоцький і професор Станіслав Шобер, видатний польський мовознавець. Керівниками підкомісії були видатні вчені, зокрема: за історичну секцію відповідав історик, проф. Оскар Галецький і відомий у Варшаві український історик Мирон Кордуба; філологічною секцією завідував визнаний польський філолог, проф. Станіслав Слонський.

Олександр Лотоцький також брав участь у роботі клубу «Прометей», витоки якого беруть початок із Парижа. У клубі також працював Смаль-Стоцький, який багато років був його президентом. Власне завдяки діяльності найбільших польських прометеїстів, зокрема Тадеуша Голувки, пізніше були створені відповідні клуби у Варшаві, Гельсінках, Харбіні й навіть планували у Тегерані.

Варшавський клуб розпочав свою роботу 1928 року. *Nota bene*, він був заснований з ініціативи іншого політика української еміграції, який жив у Парижі, Ісаака Базяка. Метою діяльності клубу «Прометей», а пізніше Прометеївської ліги було розробити єдину концепцію так званих прометеївських народів.

Головою оргкомітету клубу «Прометей», а пізніше довголітнім президентом, був згаданий тут неодноразово проф. Роман Смаль-Стоцький. Небезпідставно, саме представник України, як найбільшої країни-учасника прометеївського руху та найбільшої еміграції, обіймав посаду голови. Крім того, саме через це інший український представник (ген. Сальський) увійшов до складу правління. Керівництво складалася з делегатів

цілої мозаїки поневолених націй, до складу якого входили члени з Грузії (Салакай, Чолокашвілі), Ідель-Уралу (Ісхакі), Кубані (Сулатицький), Азербайджану (Мустафа-Бей) та Горців Кавказу (Казбек, Байтучан).

Клуб «Прометей», який мав власне приміщення на головній вулиці столиці за адресою Алеї Єрусалимські, 7, щотижня організував зустрічі для своїх членів і запрошених гостей. Мірилом ролі та визнання Олександра Лотоцького є назва його наукової роботи «Основи української державної політики», що характеризує його як дослідника, державного службовця та політика, а також ту людину, яка втратила свою Батьківщину, але все ще думала про будівництво майбутньої незалежної держави.

Власне, таке значення досягнень і позиції Олександра Лотоцького, Романа Смаль-Стоцького та інших українських емігрантів, які брали участь у прометеївському русі у Варшаві. Як ви могли зауважити, слухаючи цю лекцію, Олександр Лотоцький був надзвичайно важливою постаттю в середовищі українських політичних і наукових емігрантів у міжвоєнній Варшаві.

Так я хотів би закінчити свою першу лекцію для студентів Острозької академії. Сподіваюся, що я зумів зацікавити темою, про яку розповідав. Також маю надію, що тепер ви краще розумітимете, у чому полягала прометеївська ідея, яке значення мав прометеївський рух, наскільки тісною була співпраця Пілсудського і Петлюри, і нарешті – наскільки близькі були довоєнні контакти польських і українських прометеїстів.

Польські та українські прометеїсти до кінця життя мріяли, що Радянський Союз розпадеться і їхні країни будуть незалежними. Це сталося аж 1991 року після Біловезької угоди. Майже ніхто з них не дожив до цієї миті. Але їхня мрія збулася, хоча із затримкою в понад півстоліття.

Звичайно, історія ніколи не стоїть на місці. З'являються нові загрози й виклики. Кращим доказом цього

є російська окупація Криму і війна на Донбасі. Я щиро бажаю, щоб мрії українських емігрантів, частину з яких я згадав, утілилися в життя, а Україна лишалася незалежною. Я переконаний, що для цього потрібна тісна співпраця України та Польщі, зокрема така, яку вбачали довоєнні прометеїсти.

***Polsko-Ukraińska współpraca
w ramach przedwojennego ruchu
prometejskiego
(ludzie, wydarzenia, idee)***

Dzisiejsze spotkanie i dzisiejszy wykład dla studentów Akademii Ostrogskiej jest dla mnie niezmiernie poruszający z dwóch przyczyn. Pierwsza jest merytoryczna, ponieważ od lat interesuję się ruchem i ideą prometejską. A druga jest nie merytoryczna, ale sentymentalna. W roku 2013, w dniu 6 listopada zostałem tu zaszczycony tytułem doktora honoris causa Waszej sławnej, Ostrogskiej Akademii. Odbyła się wielka, wspiana uroczystość, którą od tej pory ze wzruszeniem wspominam.

Obiecałem wtedy Rektorowi Pasicznykowi, że jako doktor honorowy, włączony do Waszej kadry naukowej, będę robił dwie rzeczy:

1) że moje osobiste publikacje oraz wydawnictwa Studium Europy Wschodniej będą w Waszej bibliotece. To sumiennie robię i jeszcze dzisiaj o godz. 18:30, zaraz po otwarciu wystawy “Ugoda hadziacka” zostanie przekazana kolejna duża partia naszych wydawnictw. Serdecznie wszystkich zapraszam – i na otwarcie wystawy i na przekazanie książek bibliotece Akademii Ostrogskiej. Mam nadzieję, że będą one dla studentów i wykładowców Akademii przydatne.

2) że będę regularnie przyjeżdżać z wykładem. Tu wyszło znacznie gorzej. Owszem, zamiary i szczerą chęć była. Ale już wykonać się nie dało z powodu licznych obowiązków w Studium i wyjazdów. Ale wreszcie jestem. I czuję się bardzo dobrze, mogąc wykonać podjęte zobowiązania.

* * *

Mój wykład nosi tytuł ***Polsko-Ukraińska współpraca w ramach przedwojennego ruchu prometejskiego (ludzie, wydarzenia, idee)***.

Nie bez powodu w podtytule umieściłem trzy elementy. Właśnie rozmowa o ludziach, o wydarzeniach i o ideach pozwoli mi przedstawić ten temat.

Najpierw należy powiedzieć trochę o wspomnianej w tytule idei. I nie chodzi mi o ideę współpracy polsko-ukraińskiej, bo ta sprawa jest oczywista i rozwija się od dziesiątków lat. A najważniejszym i najwybitniejszym przykładem tej współpracy był sojusz Piłsudski-Petlura, tzw. umowa warszawska, podpisana w nocy z 21/22 kwietnia 1920 roku. Wynikiem tej umowy był wspólny udział w zwycięskiej wojnie z bolszewikami w 1920 roku.

Mnie jednak chodzi tu o ideę prometejską. A to jest inna sprawa. Prometeizm jest oczywiście pojęciem starym. Wiąże się ze starożytnością, z Kaukazem – wszyscy to znają. Chodzi o coś innego. Jakie było zatem tło tej sprawy?

W ogromnym skrócie należy najpierw powiedzieć, że w wyniku dwóch rewolucji w Rosji – lutowej i bolszewickiej, doszło do całkowitego rozpadu Imperium Carskiego. W wyniku tego kilkanaście narodów podbitych kiedyś przez Rosję carską, czasami niedawno, czasami przed wiekami, próbowało zdobyć niepodległość i zbudować własne państwa. Obliczyłem kiedyś, że takich narodów i narodowości było 17. Jedne państwa trwały dłużej, inne bardzo krótko. Ale były tylko dwa, mianowicie Finlandia i Polska, którym po 1918 roku na trwałe udało się wyrwać z Imperium Carskiego. Wszystkie pozostałe, w krótkim czasie (jak Tatarzy Krymscy, jak Ukraina, jak kraje Zakaukazia – maksimum po 3 latach) bądź w długim czasie (jak kraje bałtyckie – po 20 latach) swą niepodległość utraciły. Jak wspomniałem, poza Finlandią i Polską żaden z krajów niepodległości nie utrzymał. Rosja bolszewicka okazała się jeszcze większym wrogiem niepodległości narodów Imperium niż może nawet Rosja carska.

Te próbujące zdobyć niepodległość państwa zostały podbite. Cześć ich premierów, prezydentów, rządów zginęła albo trafiła do więzień. Ale pozostali przywódcy ratowali życie uchodząc na zachód. Działacze niepodległościowi z

Azji Środkowej, Kaukazu i Krymu najpierw trafili do Turcji, uchodźcy z Ukrainy do Polski, Czechosłowacji i Francji, uchodźcy z mniejszych krajów zazwyczaj do Francji albo do Polski. Nie przestali myśleć o niepodległości swoich krajów. Zakładali organizacje, domagali się pomocy od wolnych rządów świata zachodniego. I część rządów, jak początkowo turecki, ale tylko czasowo, a potem zwłaszcza francuski i polski, zaczęły tej pomocy udzielać.

I tak powstała idea prometejska, czyli koncepcja udzielania pomocy uciemnionym narodom. Jedną z podstawowych zasad idei prometejskiej była taka, aby pomagać tym bojownikom o wolność, a w perspektywie doprowadzić do rozpadu Związku Sowieckiego „po szwach narodowościowych”. Prometeiści uważali, że to jest największa słabość bolszewików i to będzie źródłem upadku państwa sowieckiego. W Polsce ta pomoc poszła najdalej, bo zdecydowano się nawet na przyjmowanie oficerów i kadetów „narodów prometejskich” do armii polskiej. To byli ci tzw. „oficerowie kontraktowi”. Najwięcej było oficerów z Kaukazu, zwłaszcza Gruzinów. Ale było też kilkudziesięciu Ukraińców.

Jak już wspomniałem wyżej, najbardziej błyskotliwym przykładem współpracy polsko-ukraińskiej XX wieku, a może i w ogóle ostatniego stulecia, był polsko-ukraiński sojusz Piłsudski-Petlura z 1920 roku. Mimo zwycięstwa w wojnie bolszewickiej Polska była zmuszona podpisać Traktat Ryski z Rosją. Wojna, mimo że była zwycięska, doprowadziła do dwojakiego rodzaju wyników, dobrych i złych. Dobre były takie, że Armia Czerwona po klęsce pod Warszawą nie poszła na zachód i dzięki temu cała Europa Zachodnia nie stała się komunistyczna. Drugi wynik dobry, że Polska obroniła swą niepodległość. A zły był taki, że Ukraina nie stworzyła niepodległego państwa i Polska już nie była w stanie w niczym jej pomóc.

To, co można było, w wyniku decyzji marszałka Piłsudskiego, zrobiono – ani przywódcy ukraińscy, ani wojsko ukraińskie nie zostało wydane bolszewikom, a takie

były zapisy Traktatu Ryskiego i takie były żądania rządu sowieckiego. Wojsko ukraińskie w Polsce otrzymało warunki internowania (a nie warunki jenieckie), czyli opiekę i warunki utrzymania ze strony rządu polskiego. Przywódcy UNR byli pod opieką Polski, a rząd ukraiński miał swoją siedzibę i przez półtora roku przebywał w Tarnowie. Siedzibą rządu był tam hotel Bristol. Jeśli ktoś z was będzie w Tarnowie, to obowiązkowo trzeba tam podejść. Na budynku hotelu umieszczono tablicę pamiątkową.

Szczególną opieką rządu polskiego cieszył się Ataman Symon Petlura. Miał zresztą wśród kierownictwa Państwa Polskiego wielu przyjaciół jak choćby Stanisław Stempowski czy Henryk Józewski. To późniejszy minister i późniejszy wojewoda wołyński w latach 30. – jesteśmy na Wołyniu więc pewnie wszyscy na tej sali wiedzą. Obaj zresztą byli wcześniej ministrami w rządzie Petlury, kiedy ten jeszcze pracował na Ukrainie (1918-1919).

W wyniku perturbacji wewnętrznych, wobec ataków partii, która przed wojną w Polsce nazywała się Narodowa Demokracja, marszałek Piłsudski zrezygnował w 1923 r. z udziału w życiu politycznym. Także Petlura opuścił Polskę i zamieszkał we Francji. W 1926 roku marsz. Piłsudski po wtórnie objął rządy w Polsce, w wyniku dosyć łagodnego zamachu stanu. Marszałek był zwolennikiem polityki federacyjnej i polityki typu prometejskiego.

Idea prometejska stawiała się oto polityką państwa polskiego. Najlepiej i najszybciej zrozumiała to Moskwa. Marszałek Piłsudski wrócił do władzy 12 maja 1926 roku. A już 25 maja w Paryżu na ulicy Racine 3 został zastrzelony Symon Petlura. Zabójcą był uchodźca z Rosji, który – jak się później okazało, choć i wtedy to podejrzewano, był agentem GPU.

Petlura zginął, ale nie zmieniło to tendencji generalnej. Przy wsparciu Piłsudskiego idea prometejska zyskała niespotykane dotąd możliwości działania. Polska stała się centrum ruchu prometejskiego. W Warszawie znaleźli się lub bywali wszyscy kierownicy emigracji ze wszystkich

krajów, które podbiła Armia Czerwona. Także emigracyjny rząd UNR w rzeczywistości pracował w Warszawie, choć formalnie wszystkie dokumenty datowane są z Paryża. Piłsudski nawet rozkazał przywrócić do życia, w trybie tajnego działania, ukraiński sztab generalny pod dowództwem gen. Wołodymyra Salskiego.

Powiedziawszy o idei prometejskiej, chcę teraz powiedzieć trochę o części drugiej – o ludziach. Warszawa, jak wspominałem, skupiła elity prometejskie z całego obszaru. Tu też zgromadziło się dużo prominentnych postaci emigracji ukraińskiej. Wymieńmy, chociaż kilku z nich: Iwan Ohijenko, Dmytro Doroszenko, Roman Smal-Stocki.

Warszawa zgromadziła także wybitnych działaczy życia kulturalnego emigracji ukraińskiej. Może największym z nich był znany poeta, a wcześniej żołnierz Armii Petlury, Jewhen Małaniuk.

* * *

Ponieważ ja jestem z Uniwersytetu Warszawskiego i przemawiam na innym uniwersytecie, chciałbym szczególnie uwagę zwrócić na jedną postać.

Chciałbym szerzej powiedzieć o jednym z wymienionych wyżej wybitnych ukraińskich działaczy w Polsce. Uznałem, że postać Aleksandra Łotockiego jest wyjątkowo symboliczna. Łączy w sobie 3 ważne dziedziny: badacza, polityka i ważnego działacza niepodległościowego. W dodatku 11 lat spędził w Warszawie, w latach 1928–39. Zatem w najbardziej gorącym okresie działalności prometejskiej w Polsce. Dlatego jak myślę wyjątkowo dobrze nadaje się do tego, żeby był wzorcową ilustracją tematu mojego wykładu.

Aleksander Łotocki trafił na Uniwersytet Warszawski w 1928 r. do utworzonego 4 lata wcześniej Studium Teologii Prawosławnej. Był najpierw profesorem kontraktowym, następnie nadzwyczajnym, potem zwyczajnym w zakresie historii kościołów prawosławnych.

Dołączył do bardzo poważnego grona badaczy i specjalistów zagadnień religii prawosławnej już zaangażowanych w Studium, kierowanym przez arcybiskupa Dionizego Waledyńskiego, prawosławnego metropolitę powołanego właśnie wtedy Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w Polsce.

Tak się bowiem stało, że z kilku względów, spośród których najważniejszym wydaje się tragiczna śmierć poprzednika arcybiskupa Dionizego, to emigranci ukraińscy tworzyli trzon zespołu Studium Teologii Prawosławnej UW. Mało tego, kluczem do opisu tej grupy będzie wskazanie na jedną bardzo ważną łączącą ich nić. Nie będzie to tylko nić pochodzenia narodowego, co już powiedziano, ani wspólnego wyznania. Ten klucz to ich stanowisko polityczne, poglądy polityczne i niedawne zaangażowanie w próby tworzenia niepodległego Państwa Ukraińskiego pod wodzą atamana Symona Petlury.

Rozpocząć należy od wskazania nazwiska prof. Iwana Ohijenki, bardzo wybitnego badacza historii języka cerkiewnosłowiańskiego, paleografii, tłumacza Pisma Św. i zasłużonego tłumacza tekstów liturgicznych na język ukraiński. Ale najważniejszą chyba rzeczą jest, że to właśnie Ohijenko był pierwszym rektorem uniwersytetu w Kamieńcu Podolskim, założonego przez Petlurę dla kształcenia kadr nowego niepodległego Państwa Ukraińskiego. To miał być nowy uniwersytet państwowy. Równie głęboko zaangażowany w politykę był inny profesor UW, Dmytro Doroszenko, były minister spraw zagranicznych URL. Podobne losy spotkały Romana Smal-Stockiego, blisko współpracującego ze Studium Teologii Prawosławnej, byłego ambasadora Ukraińskiej Republiki Ludowej. O tym będzie jeszcze mowa w dalszej części wykładu.

Trafił więc Aleksander Łotocki do zespołu już ukształtowanego kompetencyjnie, naukowo i wykładowo, ale również do zespołu o konkretnych, jednoznacznych przejściach osobistych i dosyć jednoznacznych koncepcjach i poglądach politycznych. Trzeba tu zresztą dodać, że pierw-

sze próby zaangażowania Łotockiego do Studium Teologii Prawosławnej podjęto w latach 1924-1925, czyli jeszcze na etapie tworzenia Studium. Wtedy jednak do Warszawy nie przyjechał.

Otwarcie Studium, 8 lutego 1925 r., miało niezwykle uroczysty charakter. W inauguracji wzięło udział wielkie grono urzędników i wybitnych działaczy państwowych, m.in. marszałek Sejmu Maciej Rataj, kierujący wówczas Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, wiceminister Jan Zawadzki, wicepremier Stanisław Thugutt, duża grupa posłów, senatorów, delegatów władz miejskich itd. Oczywiście obecny był także prof. Franciszek Krzyształowicz, podówczas rektor Uniwersytetu Warszawskiego.

Już z tego wykazu widać poważne zainteresowanie czołowych polskich instytucji i polityków sprawami wschodnimi oraz sprawami ukraińskimi. Kwestia nieudanej próby budowy niepodległej Ukrainy przez atamana Petlurę była wtedy całkowicie świeża i bliska. Pamiętano samego Petlurę, pamiętano także krótki, ale za to skuteczny sojusz polsko-ukraiński podpisany 20/21 kwietnia 1920 r. przez Piłsudskiego i Petlurę, tuż przed kulminacją wojny polsko-bolszewickiej. Wreszcie sam Petlura miał w Polsce grono osób, które bardzo go ceniły, wśród nich samego marszałka Piłsudskiego, a nawet bliskich przyjaciół, jak Stanisława Stempowskiego czy Henryka Józewskiego.

Trzeba też pamiętać, że był to czas, kiedy Polska po Traktacie Ryskim udzieliła azylu dziesiątkom tysięcy emigrantów ukraińskich. Wśród nich znajdowali się zarówno prości żołnierze petlurowskiej armii, jak i najwyżsi dowódcy wojskowi i polityczni Ukraińskiej Republiki Ludowej. To w Polsce, w Warszawie (po początkowym okresie pobytu w Tarnowie) mieściło się centrum ukraińskiej emigracji politycznej. W Polsce działały najważniejsze ośrodki polityczne, Ukraiński Komitet Centralny, rząd emigracyjny. Tu wydawano najważniejsze czasopisma oraz działał Klub Ukraiński. Tu biło serce niepodległościowej emigracyjnej myśli ukraińskiej.

Do takiego właśnie środowiska trafił Ołeksander Łotockyj lub też Aleksander Łotocki, ponieważ przebywając w Polsce bardzo często nie tylko mówił po polsku, ale i publikował, a także często używał polskiej wersji swojego imienia i nazwiska. Zgodnie z etatowym zatrudnieniem zaangażował się i wypełniał wszelkie obowiązki przewidziane kontraktem profesora Studium Teologii Prawosławnej UW, co możemy stwierdzić, chociażby w corocznej korespondencji między rektorami Uniwersytetu Warszawskiego a Ministerstwem, w sprawie przedłużania etatów profesorów i pracowników Studium.

Wykłady prowadził przede wszystkim zgodnie z kontraktem, tzn. z zakresu historii kościołów prawosławnych. Dużo publikował, głównie z zakresu historii cerkwi prawosławnej, zarówno po ukraińsku, jak i po polsku. Wydawał prace historyczne, literaturoznawcze, także wspomnienia. Prowadził również, tak cenioną w nauce – wtedy i obecnie – działalność popularyzatorską. Wygłosił szereg wykładów publicznych w różnych miejscach, a także wystąpień w polskim radio. Poza działalnością naukową i dydaktyczną, ogromną część swojego zaangażowania Łotocki poświęcił działalności politycznej, w ramach szeroko rozumianego ruchu prometejskiego.

Idea prometejska zakładała, jak wspomniano, dążenie do rozpadu Związku Sowieckiego „po szwach narodowościowych”. Obejmowała wieloraką pomoc dla narodów i krajów byłego Imperium Carskiego, zwłaszcza dla tych, które zbudowały niepodległe państwa i utraciły je w wyniku naporu bolszewików (np. Ukraina, Azerbejdżan, Turkiestan, także i Państwo Tatarskie na Krymie). Dotyczyła także narodów, które nie zdołały stworzyć organów państwowych, a których aspiracje niepodległościowe zostały zgniecione (np. Górale Kaukascy, Idel-Ural, Don itd.).

Polityka ta zakładała wspieranie aspiracji niepodległościowych, idei narodowej, a w powstałej po zwycięstwie bolszewików sytuacji, wszechstronne wspieranie emigracji politycznych krajów prometejskich. Oznaczało to

finansowanie działalności wydawniczej, wspieranie organizacji emigracyjnych, pomoc organizacyjną, techniczną i finansową dla emigrantów. Obejmowało to także program stypendialny, aby umożliwić zdobywanie wykształcenia przez młodych emigrantów.

Początkowo dużej pomocy udzielały Francja, Czechosłowacja, czasowo także Turcja, a centrum ruchu prometejskiego mieściło się w Paryżu. Poczynając jednak od połowy lat 20., zwłaszcza od powrotu do władzy Marszałka Piłsudskiego w 1926 r., i w latach 30. centrum ruchu prometejskiego znalazło się w Polsce. Warszawa stała się miejscem zamieszkania, pobytu, a także częstych wizyt najważniejszych postaci emigracji prometejskiej.

Kluczowy wpływ miał na to, jak wspomniano wyżej, powrót do władzy Józefa Piłsudskiego po 1926 r. Sam Piłsudski uważany jest często za protektora, a już z całą pewnością można go uznać za ideowego promotora idei prometejskiej. Trzeba zresztą zaznaczyć, że jego dojście do władzy, poza znaczeniem pozytywnym dla prometeizmu, miało też swój wymiar tragiczny. Już w drugim tygodniu po objęciu przezeń władzy w Paryżu ginie z rąk agenta służb specjalnych Moskwy jego dawny sojusznik i współpracownik, Symon Petlura, były ataman i przywódca niepodległej Ukrainy. Podobnie 4 lata później, w 1930 r., także w Paryżu ginie Noe Ramiszwili, były premier niepodległej Gruzji. Ukraina i Gruzja to bowiem dwa kluczowe kraje idei prometejskiej.

W stolicy Polski żyją jednak nie tylko elity emigracji krajów prometejskich. W Warszawie gromadzą się również polskie elity ruchu prometejskiego. Są to postaci takie jak Tadeusz Hołówko – szef Wydziału Wschodniego MSZ, jak Roman Knoll – były ambasador RP w Ankarze, potem wiceminister spraw zagranicznych, jak Tadeusz Schaetzel – były szef Oddziału II Sztabu Generalnego; attaché wojskowy w Ankarze, potem naczelnik Wydziału Wschodniego MSZ, jak major Edmund Charaszkiwicz – szef Ekspozytury nr 2 w Oddziale II Sztabu Generalnego, jak Henryk

Józewski – były minister, wojewoda wołyński, jak Stanisław Siedlecki – senator, aby wymienić, chociażby najważniejsze postaci zajmujące wysokie stanowiska państwowe.

Trzeba dodać, że w tamtym okresie zaangażowanie Polski sięgało znacznie głębiej niż samo przyjmowanie emigrantów i udzielanie im pomocy, co często poza wymiarem politycznym miało wymiar czysto ludzkiej pomocy i solidarności. To bowiem w Polsce powstały najważniejsze ośrodki badań wschodnich jak Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie, czy Instytut Wschodni w Warszawie.

Jak wspominałem, przede wszystkim to właśnie Polska, poczynając od lat 20. XX w., umożliwiła służbę wojskową emigracyjnym oficerom krajów prometejskich oraz stworzyła możliwość kształcenia kadr wojskowych przez przyjęcie ich kadetów, czyli podchorążych. Do przedwojennej armii polskiej trafił zatem tzw. oficerowie kontraktowi: Gruzini, Ukraińcy, Azerowie, Górale Kaukasy.

Tutaj również, dzięki stypendiom dla młodych emigrantów, stworzono warunki pobytu i kształcenia się młodych emigrantów z krajów prometejskich. Czołową rolę w realizacji tego zadania odgrywał Instytut Wschodni w Warszawie, z utworzoną tam Szkołą Wschodoznawczą i z takimi postaciami tam zaangażowanymi, jak senator Stanisław Siedlecki, doc. Olgierd Górka, jak Włodzimierz Bączkowski, redaktor powszechnie uznanego „Biuletynu polsko-ukraińskiego”.

Do takiej właśnie Warszawy i do takich środowisk trafił Aleksander Łotocki. Szybko i bardzo mocno zaangażował się w działalność polityczną i prometejską. Pełnił funkcję przewodniczącego Rady Ukraińskiego Komitetu Centralnego w latach 1928-1931. Równocześnie był wicepremierem Rządu Emigracyjnego (1926-1939) i ministrem spraw wewnętrznych w tymże rządzie (1930-1939).

W ramach działalności prometejskiej i politycznej Łotocki współpracował blisko z centrum prometeizmu w Warszawie. Instytut Wschodni stanowił bowiem najważniejszą

wówczas instytucję zajmującą się prometeizmem, mającą przy tym pieczęć pomocy i wsparcia ze strony rządu polskiego. Kierownictwo i współpracownicy Instytutu, jak na przykład już wcześniej wymienieni senator Siedlecki i redaktor Bączkowski, byli Łotockiemu doskonale znani. Ponadto to właśnie Instytut Wschodni mocno zaangażował się w sprawy ukraińskie – organizował szereg wykładów, pogadanek, spotkań publicznych poświęconych Wschodowi, w tym sprawom ukraińskim.

Jeden z takich cyklów wykładowych został zorganizowany gościnnych salach Instytutu Wschodniego, w Pałacu Teppera, przez samego Łotockiego. Dodać należy, że w tym wypadku Łotocki występował w imieniu Zarządu Głównego Ukraińskiego Komitetu Centralnego, którego był członkiem. Szesnaście wykładów odbyło się wiosną 1930 r. Dotyczyły one historii, geografii, etnografii, wojskowości, a do prelegentów, poza samym Łotockim, należała grupa profesorów ukraińskich, w większości zresztą wykładowców Uniwersytetu Warszawskiego jak Wasyl Bidnow, Myron Korduba, Roman Smal-Stocki. W ramach Instytutu Wschodniego współpracowali oni także po 1931 r., kiedy to Instytutowi udało się utworzyć Szkołę Wschodoznawczą, a w jej ramach zorganizowano wydział białorusko-rosyjsko-ukraiński. Sam Łotocki także w latach następnych wielokrotnie występował z wykładami w ramach Szkoły Wschodoznawczej i Instytutu Wschodniego.

Innym niezwykle ważnym obszarem działalności Łotockiego oraz całej grupy wybitnych emigrantów ukraińskich był Ukraiński Instytut Naukowy, który formalnie został powołany rozporządzeniem Rady Ministrów RP z 7 lutego 1930 r., zaś 13 marca Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego nadało nowej instytucji własny statut.

Instytut nie miał uprawnień do prowadzenia studiów akademickich, ale miał możliwości dydaktyczne oraz możliwości propagowania niepodległościowej myśli ukraińskiego środowiska emigracyjnego w Warszawie. Dzięki

wyżej opisanej współpracy z Instytutem Wschodnim, a także pracy wielu z jego pracowników na uniwersytecie i w innych szkołach wyższych nabierało to skutecznego wymiaru. Instytut otrzymał zatem statutowe prawa do: prowadzenia badań, przygotowania kadry naukowej, prowadzenia kursów języka ukraińskiego, publikacji, wydawania podręczników, a także właśnie do organizowania wykładów w języku ukraińskim i polskim, wygłaszanych na terenie szkół wyższych. Należy także wspomnieć, że nowa instytucja otrzymała zapis w statucie, formułujący jako jedną z jego zasad „przygotowywanie koncepcji ustrojowych przyszłego niepodległego państwa ukraińskiego”!

Twórcą i dyrektorem Instytutu od powołania w 1930 r. aż do 1939 r., był właśnie prof. Aleksander Łotocki. W ramach Instytutu współpracował formalnie z dwiema innymi kluczowymi postaciami emigracji ukraińskiej: prof. Bohdanem Łepkim oraz prof. Romanem Smal-Stockim – sekretarzem Instytutu, ukraińskim językoznawcą, od 1938 r. kierownikiem Seminarium Filologii Ukraińskiej na Uniwersytecie Warszawskim.

Instytut rozwinął dość szeroką działalność. Do wyjątkowo aktywnych należało kilka seminariów i komisji, wśród nich np. seminarium ekonomiczne lub Komisja ds. badania ruchu ukraińskiego, której Łotocki osobiście przewodniczył. Rzeczą również bardzo ciekawą jest fakt, że pozycja Instytutu oraz samych ukraińskich badaczy i emigrantów była na tyle wysoka, iż do prac Ukraińskiego Uniwersytetu Naukowego (a nie tylko Instytutu Wschodniego), włączano również grono najwybitniejszych postaci polskiego życia naukowego. Przykładem tego niech będzie Komisja ds. badań problemów prometeizmu ukraińskiego przy Instytucie. Wystarczy powiedzieć, że kierownikiem tej komisji był wybitny polski historyk prof. Marceli Handelsman, zaś zastępcami nasz bohater oraz prof. Stanisław Szober, wybitny polski językoznawca. Należy także dodać, że sekcjami utworzonymi w ramach komisji kierowali: sekcją historyczną prof. Oskar Halecki, wybitny historyk oraz prof.

Myron Korduba, znany w Warszawie historyk ukraiński, sekcją językowo-filologiczną kierował z kolei prof. Stanisław Słowski, uznany polski filolog.

Aleksander Łotocki brał również udział w działalności klubu „Prometeusz”. Podobnie zaangażowany w działalność Klubu był Smal-Stocki, który był nawet jego wieloletnim prezesem. Kluby te, którym początek dał Klub „Prometeusz” w Paryżu, zostały następnie zakładane w Warszawie, Helsinkach, Harbinie, a planowano nawet w Teheranie, dzięki działaniu największych polskich prometeistów, szczególnie Tadeusza Hołównki.

Klub warszawski zaczął działania w roku 1928. *Nota bene* został założony z inicjatywy innego polityka emigracji ukraińskiej, tym razem mieszkającego w Paryżu, Izaaka Baziaka. Celem klubu „Prometeusz” i później Ligii Prometejskiej było wspólne wypracowanie jednej koncepcji aktywności tzw. narodów prometejskich.

Przewodniczącym Komitetu Organizacyjnego Klubu „Prometeusz”, a później wieloletnim prezesem został, wymieniany tu już wielokrotnie, prof. Roman Smal-Stocki. Nie bez powodu przedstawiciel Ukrainy jako największego kraju i największej emigracji prometejskiej zajął stanowisko prezesa. Dlatego też do zarządu wszedł jeszcze jeden przedstawiciel Ukrainy (gen. Salski). Zarząd składał się z delegatów reprezentujących całą mozaikę ujarzmionych narodów: Gruzja (Sałakaja, Czolokaszwili), Idel-Ural (Ishaki), Kubań (Sulatycki), Azerbejdżan (Mustafa Bei) oraz Górale Kaukasy (Kazbek, Bajtuchan).

Klub „Prometeusz”, który otrzymał do dyspozycji lokum przy centralnej ulicy stolicy, przy Alejach Jeruzolimskich 7, organizował cotygodniowe spotkania dla członków i zaproszonych gości. Niech miarą roli i uznania dla osoby Aleksandra Łotockiego pozostanie tytuł jego referatu – „Podstawy ukraińskiej polityki państwowej”, tak znamienity dla niego jako badacza, urzędnika państwowego i polityka oraz dla tych ludzi, którzy utraciwszy swoje

ojczyzny, ciągle myśleli o budowie przyszłych niepodległych państw.

Takie było znaczenie, takie osiągnięcia i taka pozycja Aleksandra Łotockiego, Romana Smal-Stockiego i innych ukraińskich emigrantów w ruchu prometejskim w Warszawie. Jak Państwo mogli stwierdzić, słuchając tego referatu, byli oni wyjątkowo ważnymi postaciami w gronie ukraińskiej emigracji politycznej i naukowej w przedwojennej Warszawie.

W ten sposób chciałem zakończyć swój pierwszy wykład na Akademii Ostrogskiej, dla studentów tejże Akademii. Mam nadzieję, że zainteresowałem sprawami, o których mówiłem. Liczę, że rozumiecie teraz lepiej, co to była idea prometejska, jakie było znaczenie ruchu prometejskiego, jak bliska była współpraca Piłsudskiego i Petlury, wreszcie jak bliskie były przedwojenne kontakty prometeistów polskich i ukraińskich.

Zarówno prometeiści polscy, jak i ukraińscy do końca życia marzyli, że Związek Sowiecki się rozpadnie i ich kraje będą niepodległe. Stało się to dopiero w 1991 roku po układzie w Białowieży. Prawie nikt z nich nie dożył tego momentu. Ale to ich marzenie, choć z opóźnieniem ponad pół wieku, jednak się spełniło. Większość narodów prometejskich rzeczywiście w lepszych lub gorszych warunkach może żyć w krajach niepodległych.

Oczywiście historia nigdy nie jest stała. Pojawiają się nowe niebezpieczeństwa. Najlepszym tego dowodem jest rosyjska aneksja Krymu i wojna w Doniecku. Życzę jednak, żeby dla Ukrainy marzenia tych Waszych emigrantów, z których tylko część wymieniłem, okazały się trwałymi, a Ukraina niepodległa. Nie muszę chyba mówić, że jestem przekonany, że do tego potrzebna jest bliska współpraca Ukrainy i Polski, tak jak to widzieli przedwojenni prometeiści.

